

**ПРОЯВИ НА НАРОДНА ЕТИМОЛОГИЯ
В Т. НАР. ЕТИМОЛОГИЧНИ ФИГУРИ**

Пеньо Ст. Пенев
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**MANIFESTATIONS OF FOLK (POPULAR) ETYMOLOGY
IN THE SO-CALLED ETYMOLOGICAL FIGURES**

Penyo St. Penev
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article analyses the pseudoetymological figures (parechesis) created on the basis of folk (popular) etymology.

Key words: etymological figure, pseudoetymological figure (parechesis), folk (popular) etymology

Свързването на думи с еднакъв корен е характерно за много езици. За повечето индоевропейски езици това явление е твърде типично и се среща още в най-древните етапи на тяхното развитие. Освен в класическите индоевропейски езици: санскрит, старогръцки, латински, староарменски, старогермански, старобългарски, явлението е присъщо и на новооткритите древни индоевропейски езици като хетски и тохарски език (подробно вж. Иванов 1969: 40).

Свързването на думи с еднакъв корен се нарича етимологична фигура. В определенията от по-общ характер етимологичната фигура се характеризира като синтактична конструкция, в която се свързват (непосредствено или опосредствено) думи с еднакъв корен (сродни) и порядко думи, еднакви в смислово отношение (Георгиев и др. 1963: 174).

Други изследователи са склонни да мислят, че етимологичната фигура е стилистично явление, не липсват и твърдения, че това е фигура на речта, която съдържа обединяване в словосъчетание или в изречение на сходни думи (Ахманова 1966: 528), възпиемани и като тавтологични. Тавтологията е най-съществената особеност на етимологичната фигура.

Очевидно тавтологичното, което не се вмести в сравнително-историческите принципи, се възприема като квазидетски език – Lallwörter (т. нар. бълболни думи). Според Ст. Младенов и М. Фасмер човешкият праезик е бил квазидетски, като бълболните думи са общочовешки словен имот от най-дълбока древност. В дълбините на тази епоха е господствала абсолютната тавтология. Основателно е да се предполага, че съчетанията на думи с еднакъв корен са смътен остатък от прастари периоди на езиковия развой (Добрев 2007: 68).

В синтетичните езици тавтология има в употребените т. нар. вътрешен винителен и творителен тавтологичен падеж.

Примери:

правъдънънън сѣдъ сѣднѣ Йо 7, 24. Зогр.;

вѣахъ пастырън... вѣдѣште н стрѣгѣште странъ ноштѣнѣ Лк 2, 8.

Зогр.;

вндѣвъше же звѣздѣ въздѣрадоваша сѣ радостнѣ велеѣ Мт 2, 10.

Зогр.;

коѣнъ сѣмрътнѣ хотѣше оумърѣти Йо 12, 33. Зогр.

Освен етимологична фигура това езиково явление се нарича още: еднокоренни части на изречението: вътрешен подлог, вътрешно допълнение, определение, сказуемно определение, обстоятелство, обстоятелствено наречие; еднокоренни думи – различни части на речта; полиптон; частична рекурентност (Караангова 1963: 86, Илиев 2006: 5).

Употребата на етимологични фигури е много характерна за българските народни песни и за поетичното творчество на П. Р. Славейков, Хр. Ботев, П. К. Яворов, П. П. Славейков.

Ситна роса заросила (Милад. 11); *горок си сонок сонила* (Верк. 114); *град градила самовила* (Милад. 3); *со стрела стрелит не я устрелит* (Милад. 14); *на връх бела Беласица* (Милад. 19); *едно дърво дафиново / цвят цветило, рот родило* (Верк. 118); *поменийте майка / дарба да ви дара* (Верк. 197); *Дафина служба ги служи и плаче* (Верк. 193); *на борене борбаджия* (Милад. 11); *от прах ми е изпрашена, Гине ле* (Верк. 192);

месечинка си залезе, / а петли не са пропели (96); *китка се дава за обич / като се зора зазори* (96); *Рано ранила Гергана, / станала, та се умила* (96); *жълти жълтици да нижеи* (100); *Никола верен любовник, / рано ранява у вторник* (П. Р. Славейков, „Изворът на Белоногата“);

Напред сега с чувства и мисли, / последната дялба да делим (32) – Хр. Ботев „Дялба“; *де всичко е с рани покрито / и сърце зло в злоба об-*

вито (33); *запей и ти песен такава* (34) – Хр. Ботев, „До моето първо либе“; *Затуй му пее песента / на Странджа баир гората* (43); *трис-та ò заръци заръчал* (46) – Хр. Ботев, „Хайдути“; *и певци песни за него пеят* (67); *гора зашуми, вятър повее – / Балканът пее хайдушка песен* (67) – Хр. Ботев, „Хаджи Димитър“;

че бирник царски дошел е днеска / и сиромаси тресе ги треска (105) – П. К. Яворов, „На нивата“, *а веднъж удари, дважди виком вика / „Спиш ли, събуди се, отвори, Аглика“* (107) – П. К. Яворов, „Павлета делия и Павлетица млада“; *Додето сила има, / селяк без отдих труд се труди* (110) – П. К. Яворов, „Градушка“;

Ден денувам – кътища потайни / ноц ноцувам – пътища нез-найни (127); *С враг вагувам – мяра според мяра, / с благ благувам – вя-ра зарад вяра* (127); *Бог богува – нека си богува, / цар царува – века ли царува?* (128); *Сън сънувах, ой нерадост / опустяла младост* (130) – П. К. Яворов, „Хайдушки песни“.

Двама лика и прилика (93) – П. П. Славейков, „Ралица“; *Тъмни ноци се пробуди / мило внуче соколово; / баба му се чудом чуди / как да го приспи отново* (113); *Дори тъмна ноц тъмнее / трае мъгла над полята* (113); *най са били китни свати / да сватуват малка мома* (113); *Зора зори, ден настана / слънце грейна в небесата* (113) – П. П. Славейков, „Коледари“; *скитниците катунари / ще стануват тука стан* (156) – П. П. Славейков, „Катунари“.

Полиптот се нарича употребата на една и съща и сродна дума в различни форми.

Примери:

но кълни, майко, проклинай (36); *прости ме и веч прощавай* (37) – Хр. Ботев, „На прощаване“;

запей как брат брата продава (34) – Хр. Ботев, „До моето първо либе“;

доброму добро да прави (42) – Хр. Ботев, „Хайдути“.

Заедно с посочените по-горе етимологични фигури се срещат и т. нар. псевдоетимологични или *paréxезис*. В тях се обединяват (съчетават) думи, които имат само външно сходство и най-вече звукова близост, без да са с еднакви корени (сродни) по произход. Някои изследователи са склонни да определят такива фигури като *парономазия* или псевдоетимологична игра на думи (Костов 1971: 11 – 20).

Определено мисля, че тези съчетания се изграждат върху белезите на народната етимология, при която в съзнанието на говорещия думата се свързва с други думи заради звукова близост.

Като раздел от етимологията т. нар. народна етимология (натаък НЕ) е интересно явление. Самият термин НЕ е отдавна утвърден и ясно дефиниран в езиковата наука. Най-общо казано, НЕ се възприема като своеобразно изопачаване и деформиране на думи, които по форма и по смисъл не са достатъчно познати (Сосюр 1992: 205). НЕ намира израз в опитите да се обясни произходът и значението на тези недостатъчно добре познати думи чрез произволно сближаване с други думи въз основа само на някаква външна звукова прилика (Бояджиев 2011: 51).

Макар феноменът НЕ да привлича вниманието на езиковедите повече от сто години, не може да се каже, че са обхванати всичките му особености и функции, както и цялото многообразие, в което се проявява този процес, причинен от лингвистични и екстралингвистични фактори (Китанова 2009: 185, вж. и 2002, 2010).

В днешната наука се използват различни термини за означаване на това явление: освен народна етимология и лъжлива, наивна, лексикална асимилация, паретимология, парономазия ‘аномизация’, волска (скотска) етимология, паронимна атракция, деетимологизация, особена етимологична реинтерпретация.

I. Псевдоетимологични фигури

Вино виновато (Славейков 2003: 187), вариант: *Виното вина сторва*:

вино – ‘питие от ферментирал гроздов сок’, думата е заета направо или чрез немски от лат. *vīnum*, сродно с гр. οἶνος (БЕР I: 149);

вина – ‘отговорност за нарушение’ от и.е. *weina / *waina ‘нарушение, отговорност’ (БЕР I: 148);

виноват – прил. от руски ез., корен във ‘виновен’ от стб. *вннл*.

Като нямаш кум, какво да ти прави свети Наум (БНТ XII: 212):

ум – ‘разсъдък, акъл’, стб. *оумъ* и.е. корен *ou- Млад. 651, Фасмер. IV, 161;

Наум – ЛИ, гр. Ναούμ от евр. ‘утеха, утешител’ (Илчев: 474).

Лъжа са с лъжица не сърба (XII, 245):

лъжа – ‘неистина, измислица, измама’, стб. *лъжа* от прслав. *лъжа* < *лъgja*, **лъgati* и.е. корен *leugh-* (БЕР III: 543 – 544);

лъжица – ‘прибор за хранене’, прслав. *лъžica* от и.е. *lugh-* / **leugh-* (БЕР III, 545–7) или и.е. **li-g(h)-* лат. *ligula* кор. **li-*: **lei-*, срв. лижа от **lei-g'h*: **li-gh* (Младенов, 274, 281).

Мина Минчо на пост, да поседи на мост (XII: 253):

(да) мина, минавам ‘движа се покрай някого’, стб. мннѣти от прслав. *mīnati, *mīna, и.е. корен meу- (БЕР III: 799 – 800);

Минчо – ЛИ, умалит. от Миньо, Мино или от Минá, от гр. Μηνά, сродно с μήνας ‘месец’, ‘име на календарен светия’ (Илчев, 449).

Набара го в барата (XII: 275):

набáра – от гл. барам ‘пипам, допирам с пръсти’, вер. сродно с братн сá, борѣ сá, ‘боря се’ от и.е. *bhor- (БЕР I: 69);

бáра – ‘малка река; вада’, ‘боря се’ от и.е. *bōra- (БЕР I: 32).

Слава славея не храни (XII: 409):

слава – стб. слава от прслав. slāvā, *slaviti, *slouti / *sluti / slava ‘говоря, прославям’ (БЕР VI: 829 – 30);

славей – ‘пойна птица’ *Luscinia megarhynchos* от прслав. *salv- бѣ, произв. от *salvъ ‘сив, сивожълт’ (БЕР VI: 831).

II. Употреба на омоними (прилича на игра на думи)

Еня баба за дяда Еня (XII: 170):

эня – от гр. ἔννοια ‘грижа, мисъл’, от νοῦς ‘ум, разум’ (БЕР I: 500);

Еньо – ЛИ, гр. еванг. ἱωαννης от евр. ‘бог е милостив’ (Илчев: 289).

На Белица за белица (XII: 409):

Белица – СелИ ‘град в Бл.’, кор. вѣлз, с топонимната наставка -ица, и.е. кор. *bhēl- (БЕР I: 109);

белица – от ар.-тур. belâ ‘пакост, беда’ (БЕР I: 42):

Градът – град да го убий (Шейтанов 1923: 43).

град – ‘голямо населено място’ от прслав. *gord-, / *gard-, сродно лит. gaĩdas ‘плет, ограда’, и.е. *ghor-dh- (БЕР I: 270, Млад.: 108);

град – ‘валеж от ледени зърна’, от и.е. ghrōdos ‘замръзнали буци кал’ (БЕР I: 271).

Ако искаш мир, недей ходи в мир (Слав.: 114):

мир – ‘покой, липса на война’, стб. мнрѣ от прслав. mīrъ, и.е. *mei- с формат -го (БЕР IV: 110 – 112);

мир – ‘свят’, по черковнослав., руско влияние предимно в дву- основни думи от типа браннмнрѣ.

III. Римувани (звуково близки) думи

Будали дали, хитри яли:

будала – разг. ‘глупак’, от ар.-тур. budala (БЕР I: 86);

дал – стб. *далъ*, от *датн*, *дамъ*, и.е. *dadti* (БЕР I: 311 – 312).

Вада, ливада – с комшия свада:

вада – ‘канал за напояване’, по гл. ‘вадя, черпя вода’ или свърз. с лат. *vadum* ‘брод’ (БЕР I: 111);

ливада – ‘място с трева, която се коси’, от нгр. *λιβάδα*, стб. *ЛНВАДА*.

IV. Клетви реплики, предизвикани от думи стимули (думи, оказали се неприятни за говорещия)

Той ти е брат.

– *Брадва му глава отсякла.* (Клетва за брат, когото мразят, кога го помене някой.):

брат – брата ‘двама или повече синове’, стб. *вратръз*, *вратъз* от и.е. **bhrātē(r)* (БЕР I: 74 – 75);

брадва – ‘секира, сечиво за цепене на дърва’, стб. *врадъз*, *-ъве*.

Пари.

– *Пари по дроба да го парят* (да биха го парили) (XII: 342):

пара – пари ‘средства, капитал’, от перс.-тур. *para* ‘парче, дял’ (БЕР V: 59 – 60);

пáря – гл. ‘жаря, горя’, стб. *парнтн*, *пар’нж* от прслав. **pariti*, **parja* (БЕР V: 78 – 80).

Син, синковец.

– *Синковец, син да посинее!*

– *Син, посинели му очите!* (XII: 582):

син – ‘мъжко чедо’, стб. *сѣинъ* от и.е. **sinus*, произв. от **sū* ‘раждам’ и суф. *-нѣ-* (БЕР VI: 654 – 655);

син – ‘модър, цвят на чисто небе’, прслав. **sinьjъ* ‘синьо-сив’ (БЕР VI: 655 – 663).

Богат е, да го бодне рогатко (Дабева 1934: 2):

богат – прил. ‘заможен, състоятелен’, стб. *вогатъз* от прслав. *bogъ* сродно с авест. *baua* ‘господар, който раздава’ (БЕР I: 60 – 61);

бодна, бода – ‘дупча, мушкам’, стб. *востн*, *водж* (БЕР I: 61 – 62).

Стрино! (обръщение към стрина, чичовата жена)

– *Стригли те дяволите!* (стрината се има за по-млада – Крумова 2010: 109):

стрина – ‘жена на чичо’, от прслав. **stryjъnā*, **stryjъ*, произв. от **pater* ‘баща’ (БЕР VII: 501);

стрижа, стрига – ‘режа с ножици’, прслав. *strigti, striga (БЕР VII: 497 – 499).

Макар резултатите от НЕ да изглеждат понякога наивни и да се възприемат като спонтанни и случайни хрумвания (хрумки), тя е универсално езиково явление и заслужава вниманието на изследователите. И въпреки че изводите от НЕ често да са твърде далеч от истината, все пак те съдържат елементи на езиков усет и свидетелстват за творческата сила на народния дух.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев 2011:** Бояджиев, Т. Същност и проява на народната етимология. // *Проблеми на социолингвистиката*. Международно социолингвистическо дружество. Велико Търново: Знак’94, 2011, №10, 51 – 60.
- Добрев 2007:** Добрев, Ив. *Глаголицата*. Linz: Flavia Verlag, 2007.
- Иванов 1969:** Иванов, Вяч. Вс. Использование для этимологических исследований сочетаний однокоренных слов в поэзии на древних индоевропейских языках. // *Этимология 1967*. Москва: Наука, 1969, 40 – 55.
- Илиев 2006:** Илиев, Ив. Към въпроса за така наречените вътрешни допълнения. // *Езиковедски опити*. Пловдив: Пигмалион, 2006, 5 – 21.
- Караангова 1963:** Керемедчиева-Караангова, М. За едно синтактично-стилистично явление в славянския фолклор с оглед на българския език. // *Славистични студии. Сборник по случай V международен славистичен конгрес в София*. София: Наука и изкуство, 1963, 83 – 96.
- Китанова 2002:** Китанова, М. Още веднъж за народната етимология и етимологичната магия. // *Българска реч*, VIII, 2002, 1, 32 – 36.
- Китанова 2009:** Китанова, М. Още веднъж за народната етимология. // *Приятели за науката*. Велико Търново: Знак ’94, 2009, 1, 184 – 194.
- Китанова 2010:** Китанова, М. Магическата сила на думите. Народната етимология и етимологичната магия (по материали от българския народен календар). // *Етнолингвистични етюди*. Велико Търново: Знак ’94, 2002, 37 – 69.
- Костов 1971:** Kostov, K. Syntaktische Bemerkungen zu der Figura etymologica in den bulgarischen Volkliedern. // *Балканско езикознание*, XV, 1971, 2, 11 – 20.
- Сосюр 1992:** Сосюр, Ф. *Курс по обща лингвистика*. София: Наука и изкуство, 1992.

РЕЧНИЦИ

- Ахманова 1966:** Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Советская энциклопедия, 1966.

БЕР: *Български етимологичен речник*, т. I, С., 1971; т. II, С., 1979; т. III, С., 1986; т. IV, С., 1995; т. V, С., 1996; т. VI, С., 2002; т. VII, С., 2010.

Георгиев 1963: Георгиев, Л., и др. *Речник на литературните термини*. София: Народна просвета, 1963.

Илчев 2012: Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилните имена у българите*. София: Изток-Запад, 2012.

Младенов 1941: Младенов, Ст. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. София: Книгоиздателство „Христо Г. Данов“ – О. О. Д-во, 1941.

Фасмер: Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*, т. I, М., 1986; т. II, М., 1986; т. III, М., 1987; т. IV, М., 1987, <http://vasmer.narod.ru/>.

Източници

Ботев 1958: Ботев, Хр. *Събрани съчинения*, т. I, София: Български писател, 1958.

БНТ, XII, 1963: *Българско народно творчество, т. XII. Пословици, поговорки, гатанки*. София: Български писател, 1963.

Веркович 1966: Веркович, Ст. *Народни песни на македонските българи, книга първа. Женски песни*. София: Български писател, 1966 (първо издание Белград, 1860).

Дабева 1934: Дабева, М. *Български народни клетви*. София: Печатница С. М. Стайков, 1934.

Крумова 2010: Крумова-Цветкова, Л. *Българските благословии, пожелания и клетви – част от националната самобитност и културното наследство*. София: Емас, 2010.

Миладинови 1981: *Български народни песни, събрани от братя Миладинови*. Фототипно издание. София: Изкуство и наука, 1981 (първо издание Загреб, 1861).

Славейков 1961: Славейков, П. Р. *Стихотворения, поеми, автобиография*. София: Български писател, 1961.

Славейков 2003: Славейков, П. Р. *Български притчи или пословици и характерни думи*. София: Захарий Стоянов, 2003.

Славейков 1989: Славейков, П. П. *Избрани творби*. София: Български писател, 1989.

Шейтанов 1923: Шейтанов, Н. *Цървулиада*. Плевен, 1923.

Яворов 1959: Яворов, П. К. *Събрани съчинения*, т. I. Стихотворения. София: Български писател, 1959.